

Joan Fuster, *Escrits sobre el 'Tirant lo Blanc'*. Estudi, edició i notes per Mireia Ferrando Simón. València, Publicacions de la Universitat de València (col·lecció «Càtedra Joan Fuster», 30), 2023. 354 pàgines.

Ressenyat per: Santi Vallés Casanoves (Universitat de València)

El llibre de Mireia Ferrando Simón que ressenyem té com a objectiu analitzar i exhumar les fins ara mal conegudes aportacions de Joan Fuster a l'estudi i difusió del *Tirant lo Blanc*. La professora Ferrando ens ofereix, en una primera part, un estudi exhaustiu sobre l'atenció constant de Fuster al *Tirant*, des del primer article que li dedicà, la «Hipòtesi sobre el *Tirant*», publicat en *Pont Blau* (1953), fins al darrer, les «Consideracions sobre el *Tirant*» (1991), publicat pòstumament en les *Actes del XIX Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (1993). En una segona part, arreplega i ens presenta, sota el títol d'*Escrits sobre el 'Tirant lo Blanc'*, els vint-i-sis textos de Fuster, en gran part inèdits o desconeguts, que s'han ocupat de la novel·la. Així doncs, un llibre imprescindible per a conèixer una de les facetes menys conegudes de la implicació intel·lectual i cívica de Fuster en la reconstrucció de la memòria literària del país.

Les principals aportacions de Fuster a l'estudi dels nostres clàssics les trobem en volum *Llengua, literatura, història* (1968), de la primera edició de les *Obres completes* de Fuster, d'Edicions 62. Allí podem llegir les pàgines exquisides que Fuster dedicà a les obres de sant Vicent Ferrer, Ausiàs March, Jaume Roig, Isabel de Villena i Joan Roís de Corella. En canvi, s'hi diu ben poc del *Tirant*, tret d'algunes referències puntuals en el capítol «Lectors i escriptors en la València del segle XVI», que al·ludeixen a la bona acollida que el *Tirant* tingué entre les dames valencianes de

l'època. Això explica que siguem poques les referències a Fuster en la historiografia del *Tirant*, sobretot perquè no es tenien en compte les seues col·laboracions periodístiques. Així, examinant en l'ambiciosa edició crítica del *Tirant* feta pel professor Albert Hauf (València, Tirant lo Blanch, 2005), constatem que les referències a Fuster se circumscriuen a dues notes crítiques: una, al capítol 283, a propòsit de la tesi autobiogràfica de Fuster sobre la *Tragèdia de Caldesa*, i l'altra, al capítol 487, a propòsit dels dubtes de Fuster sobre l'existència real d'Isabel Lloris, la mecenes del *Tirant*. Uns dubtes que semblarien haver-se dissipat arran del descobriment per Jaume J. Chiner d'un full manuscrit del *Tirant* entre la documentació de l'Arxiu del Regne de València relacionada amb aquesta dama real. I, si passem a mirar les referències bibliogràfiques que el professor Hauf hi addueix, veurem que aquestes se centren sobretot en els dos articles esmentats al començament d'aquesta ressenya. La recent publicació del volum quart de l'*Obra completa* de Fuster, titulat *Llengua i Literatura. I. Dels orígens a la Renaixença* (2022), a cura de Josep Palàcios i Antoni Furió, a penes ha corregit aquests dèficits. A part de la «Hipòtesi sobre el *Tirant*» i de les «Consideracions sobre el *Tirant*», només s'hi reproduïxen un article de divulgació i dues notes periodístiques.

Amb vista a cobrir aquesta llacuna i oferir un visió completa de les aportacions de Fuster a l'obra de Joanot Martorell, Mireia Ferrando s'ha proposat reunir en aquest volum tots els textos, publicats o inèdits, de Fuster sobre el *Tirant* o que s'hi relacionen estretament. Certament, són *escrits* de naturalesa diversa, des d'articles erudits, publicats i inèdits, fins a comentaris epistolars amb historiadors i filòlegs, passant per les col·laboracions periodístiques de diversa mena. Però, en la pràctica, tenim tot el que Fuster ens ha deixat sobre l'obra clàssica per antonomàsia de la literatura catalana. I no és poc: cent-noranta pàgines.

Sabiem que Fuster s'havia interessat pel *Tirant*, però no fins al punt que revela la investigació de la nostra estudiosa. Es tracta d'una investigació de primera mà, feta a partir de la consulta directa d'arxius, biblioteques i hemeroteques, que era imprescindible per a traçar la història de la recepció i de la valoració del *Tirant* al segle XX. L'aportació de la professora Ferrando s'ha concretat en un llibre sòlid, en què no sols ha analitzat i contextualitzat els *escrits* de Fuster amb una remarcable perícia, sinó que també els ha editats amb una cura i un rigor exquisits.

En realitat, el llibre que ara veu la llum és el fruit madur d'una primera recerca de Mireia Ferrando, que, el 2022, va ser guardonada amb el Premi d'Investigació Filològica Joan Coromines, convocat per la Societat Coral El Micalet, de València, en col·laboració amb la Universitat de València. Coincidiren a premiar-lo tots els membres del jurat, constituït per Josep Ferrer i Costa, Vicent Anyó, Vicent Josep Escartí i Amparo Jesús-Maria Romero. No era la primera vegada que Mireia Ferrando s'ocupava de l'obra de Fuster. En tenia experiència. Ja el 2017, havia publicat en la revista *eHumanista/IVITRA* l'article «L'envergadura patètica del geni'. Ramon Llull vist per Joan Fuster»; el 2018, en la *Revista Valenciana de Filologia*, l'article «Pseudònims i anònims de Joan Fuster en la revista *Verbo* (1946-1956)», i, el 2022, va participar, amb la ponència «A la recerca d'un clàssic nacional: l'aposta de Joan Fuster per Joanot Martorell», en la Jornada acadèmica *La vigència de Joan Fuster*, organitzada per l'Institut d'Estudis Catalans i la Institució de les Lletres Catalanes en col·laboració amb l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i la Càtedra Fuster de la Universitat de València. Amb aquest bagatge, no podíem esperar sinó un llibre solvent.

Certament, tal com ens adverteix l'autora en la introducció, el llibre no és un estudi del *Tirant*, sinó sobre les contribucions de Fuster al *Tirant*, que tenen com a data de caducitat el 1992, en què Fuster mor. Exclou, per tant, la consideració de les recerques

sobre el *Tirant* i Martorell, molt nombroses i substancials, que s'han produït després del traspàs de l'escriptor de Sueca. Amb tot, cal dir que, entre aquestes recerques, les aportacions conegudes de Fuster a penes s'han tingut en compte. Qui més atenció hi ha prestat ha sigut el professor Albert Hauf, a *Misògins i enamorats* (1995), on comenta precisament el primer i el darrer article erudit de Fuster a què ja ens hem referit abans.

El llibre porta com a lema una frase de Josep Palàcios, col·laborador de Fuster en l'empresa de dignificació editorial de l'obra –a ell i a Manuel Boix es deu la més bella edició del *Tirant* mai editada, la que es publicà, en quatre luxosos volums, entre 1979 i 1983– i una dedicatòria als pares, «que m'han ensenyat a estimar la llengua de Joanot Martorell, per creure en mi».

Examinem el contingut del llibre. Com ja hem avançat, el llibre de Ferrando s'estructura en dues parts. La primera, que es titula «“Un clàssic sense arnes ni pols”». Les aproximacions de Joan Fuster al *Tirant lo Blanc*» (p. 17-130), constitueix l'estudi de Mireia Ferrando. La segona, titulada «Escrips sobre el *Tirant lo Blanc*» (p. 131-328), reproduïx i anota els textos que Fuster dedicà a Joanot Martorell i al *Tirant*. No cal dir que *Escrips sobre el Tirant lo Blanc* és el títol que la nostra investigadora ha triat per a designar un conjunt de *papers* de Fuster de molt diversa mena.

L'autora ha estructurat el seu estudi en tres capítols. En el primer capítol, titulat «Història literària i cultural en Joan Fuster», aborda la concepció de Fuster de la història de la literatura, que inscriu en la història de la cultura, i explica la manera amb què Fuster comenta les dades que ha pogut reunir. Conscient de les seues limitacions a l'hora d'accedir als recursos bibliogràfics, Fuster es declara un lector *curiós*, és a dir, un lector que, en interessar-se per les dades sobre una determinada obra o un determinat personatge, es permet la llibertat d'expressar ben subjectivament les impressions que li produeixen. Aquesta és, al capdavant, l'essència de l'assaig.

En el segon capítol, «L'interès pel *Tirant*», la nostra investigadora s'ocupa de la trajectòria biobibliogràfica de Fuster pel que fa a la seua *curiositat* pel *Tirant*. La trajectòria, la desglossa en tres etapes: «Les primeres reflexions (1947-1961): la modernitat formal i el rerefons ideològic», «Les lectures socioculturals (1962-1982): la recepció de la novel·la» i «Les darreres consideracions (1983-1991): els aspectes filològics».

La primera etapa està marcada per les reaccions que li susciten les interpretacions de Dámaso Alonso i de Riquer sobre el *Tirant* –una «novela moderna»–, que ben mirat s'inspiren en la impressió que la lectura de la novel·la produí en Cervantes, per a qui el *Tirant*, en paraules del *Quijote* (1605), «es el mejor libro del mundo». Mireia Ferrando subratlla que Fuster utilitza Cervantes com a reclam per a atraure l'atenció del lector potencial valencià cap a la llengua i la literatura pròpies en un context de repressió contra la llengua i la cultura del país. De fet, són articles que, tret del de la revista de l'exili *Pont Blau*, es publiquen en diaris valencians i que han d'utilitzar totes les cauteles ideològiques possibles per a poder superar els filtres de la censura.

En la segona etapa, Fuster orienta la seua *curiositat* pel *Tirant* pel vessant de la recepció de la novel·la al llarg de la història, amb un enfocament decididament sociològic. Mireia Ferrando valora particularment l'atenció que li va dedicar Mario Vargas Llosa, una atenció que va més enllà del vessant literari de la novel·la –una «novela total» en paraules de Vargas Llosa–, ja que, per a Fuster, els elogis de l'escriptor peruà eren el millor altaveu per a fer visible la cultura catalana arreu del món. L'autora fa veure que la part més treballada de les aproximacions de Fuster al *Tirant* correspon a la triple redacció –fins ara inèdita i desconeguda– de la conferència que Fuster impartí, el 1969, a l'Ateneu Mercantil de València, en ocasió del cinqué centenari de la mort de Joanot Martorell, que se suposava que havia escaigut el 1468, i

no el 1465, com s'ha demostrat posteriorment. La conferència, que es titulà «Lectors i lectures del *Tirant*», tenia com a objectiu seguir el rastre de *Tirant* a casa nostra i a tot Europa fins al segle XX. Mireia Ferrando posa de manifest que la triple redacció del seu parlament, feta de cara a una publicació del cicle de conferències de l'Ateneu —que no es produí mai—, té la virtut de fer veure com Fuster anava incrementant les seues fonts d'informació i matisant també les seues perspectives. És sens dubte el treball tirantià de Fuster més ambiciós. Remarcant que el *Tirant* fou llegit amb fruïció per la duquessa Isabel d'Este, per l'enciclopedista Voltaire i per la tsarina Caterina II de Rússia fou, per a Fuster, una manera de cridar l'atenció sobre la dimensió internacional de la novel·la, comparable en aquest sentit, amb la *Divina Comèdia* de Dant o amb *Os Lusíadas* de Camões. O, per dir-ho en paraules de Fuster mateix, el *Tirant* «es el equivalente nuestro de un *Quijote* o de un *Decameron*» (1969). Cal advertir, però, que la coneixença internacional del *Tirant* s'ha produït a partir de les traduccions al castellà en què no s'esmentava l'autor ni la llengua en què fou escrit.

Finalment, en la tercera etapa, Mireia Ferrando constata que Fuster, ja incorporat a la universitat i amb més contactes amb especialistes en el *Tirant*, tendeix a adoptar posicions erudites sobre la novel·la i la seua autoria, però sense perdre les seues dosis habituals d'independència de criteri i d'escepticisme davant el debat filològic, fins al punt que no subscriurà el canvi radical de Riquer, el 1990, sobre l'autoria única de Martorell. Si abans elogiava el paper de Vargas Llosa en la projecció internacional del *Tirant*, ara Fuster es complaurà a constatar que es podria convertir, gràcies a la traducció anglesa de David Rosenthal (1984), en un «*best-seller* ianqui».

En el tercer capítol, aquesta investigadora aborda l'aposta de Fuster pel *Tirant* com a l'obra clàssica per excel·lència de la literatura catalana. És una aposta que Fuster va fer sempre com a recurs per a projectar la literatura catalana arreu del món i alhora en defensa de l'ús i de la dignitat de la llengua catalana, tan qüestionats durant el franquisme.

Abans de reproduir els textos de Fuster, Mireia Ferrando explica els criteris que hi ha fet servir: el respecte a l'original, llevat dels errors tipogràfics, i també, en conseqüència, a la llengua de la publicació, que fou majoritàriament el castellà entre els anys cinquanta i seixanta del segle XX. L'editora, que anota sempre els textos si no ho ha fet Fuster, redueix la diversitat tipològica dels seus *escrits* a quatre categories: “Textos periodístics”, “Articles erudits”, “Textos amb referències d'interès” i “Intercanvis epistolars”. El primer grup de textos va destinat a uns lectors mínimament interessats en la història cultural; el segon, a entesos en qüestions literàries. En els dos últims casos, es tracta de textos en què el *Tirant* és només objecte d'un comentari molt o poc extens dins d'un conjunt heterogeni de qüestions.

Mireia Ferrando confessa que la finalitat de reproduir aquesta darrera mena de textos ha estat la d'oferir una imatge completa de la visió que Fuster es va formar del *Tirant*. Considerem que incloure'ls ha estat un gran encert, que els lectors interessats en el *Tirant*, especialment aquells que confiaven veure un desenvolupament de la hipòtesi interpretativa de la novel·la formulada a *Pont Blau*, agrairan. En aquest sentit, cal remarcar que els intercanvis epistolars de Fuster amb el medievalista Jesús Ernest Martínez Ferrando, amb el lexicògraf Joan Coromines i amb la historiadora de la cultura Eulàlia Duran són d'un gran interès historiogràfic i filològic.

Podem dir que els textos de Fuster són també d'un gran interès sociolingüístic i cultural. La prolongada presència del castellà i les nombroses mostres d'autocensura per tal de salvar l'escull de la censura projecten llum directa sobre una difícil etapa de la nostra història política, que afecten no sols l'etapa estrictament franquista sinó també la d'una transició, que a València s'allarga amb les darreres manifestacions de la mal

anomenada *batalla de València* entre secessionistes i unitaristes, tal com s'observa en els pocs articles periodístics que Fuster publica als anys vuitanta del segle passat, com ara, entre els relacionables amb el *Tirant*, els dels números 3.3, 3.4 i 3.5 d'aquesta edició.

Tanquen el volum, en forma d'epíleg, unes reflexions de l'autora sobre les aportacions de Fuster, unes completes referències bibliogràfiques i un utilíssim índex onomàstic.

L'epíleg és doblement interessant, perquè, per un costat, aporta una hipòtesi sobre la manca d'una monografia de Fuster dedicada al *Tirant* semblant a la monografia que dedicà, per exemple, als sermons de sant Vicent Ferrer i, per l'altre, per l'encert de les conclusions a les quals arriba. Segons l'autora, l'absència d'una monografia fusteriana sobre el *Tirant* es deuria tant a «la consciència de no comptar amb les eines bibliogràfiques, tècniques i metodològiques per a emprendre un estudi aprofundit de l'obra com a l'imperiós *primum vivere* durant tants anys de la seua vida» (p. 330). És una hipòtesi ben plausible que sura espontàniament de la lectura dels *papers* tirantians de Fuster, si ho contrastem amb els estudis que aquest dedicà a altres grans escriptors valencians del segle XV. Tanmateix, amb la reivindicació militant del *Tirant* com a l'obra més emblemàtica de les lletres catalanes, Fuster contribuí decisivament «al reconeixement d'un gran clàssic de la literatura catalana, homologable a les grans figures literàries que poden exhibir les principals llengües de cultura, i a la visibilització d'una cultura minoritzada, desproveïda de suport estatal» (p. 331). I en aquest sentit l'autora subratlla que Fuster reivindicà l'actualitat del *Tirant* en destacar, «con los apoyos de Riquer» (1969), però també amb els de Dámaso Alonso i de Vargas Llosa, «aquelles característiques de la novel·la que podien fer-la més atractiva per als lectors contemporanis: l'amenitat, el llenguatge desimbolt i l'anticonvencionalisme moral, especialment sexual» (p. 331). Es tractava, doncs, de presentar al lector d'avui una novel·la cavalleresca medieval «sense arnes ni pols», com bé ha volgut destacar l'autora en el títol del seu estudi.

En suma, un llibre engrescador i molt recomanable tant per l'interés de la recerca duta a bon terme per l'autora com pel rigor de la seua concepció i per la claredat expositiva de la seua prosa.